

De bundel wordt afgesloten met een bibliografie van J. M. van Winter en een lijst van intekenaren, die doet vermoeden dat vele lezers van dit tijdschrift reeds aan het *convivium* hebben aangezeten.

De tweede bundel is verschenen inde door de Utrechtse vakgroep geschiedenis uitgegeven reeks Utrechtse Historische Cahiers, en bevat zeven bijdragen van bevriende collega's uit haar eigen vakgroep en van leden van de Hansische Arbeitsgemeinschaft in de DDR. De keuze van de auteurs heeft een ietwat tweeslachtige bundel opgeleverd, die slechts de vage titel 'Over stadsgeschiedenis' kon meekrijgen, hoewel zelfs deze vlag de lading niet volledig dekt.

Konrad Fritzes profielschets van de laatmiddeleeuwse Hanzekoopman heeft een zeer inleidend karakter; het is bij mijn weten een bewerking van een lezing voor Utrechtse studenten. Schildhauer onderzoekt de materiële aspecten van het laatmiddeleeuwse huiselijke leven aan de hand van vermeldingen in testamenten uit Stralsund, een bijdrage die door verwerking van figuratieve en archeologische gegevens aan waarde gewonnen zou hebben. Twee stadskronieken uit Wismar en Eisenach vormen het materiaal waarmee Evamaria Engel inzicht tracht te verkrijgen in stedelijke partijstrijd.

De stad Utrecht komt slechts zijdelings aan bod in een artikel van Johan Aalbers, die onderzoekt hoe in de achttiende eeuw een vacante edelmannsplaats in het eerste lid van de Stichtse Staten werd opgevuld. Lezenswaard zijn de artikelen over de steden Amsterdam en Berlijn als hoofdstad. Klaus Vetter onderzoekt de ontwikkeling van Berlijn van slechts residentie tot hoofdstad, waarbij hij zich als marxist lijkt te verbazen over de rol van het toeval in de geschiedenis. Lodewijk Blok beschrijft de discussie over de vraag of de hoofdstedelijke status van Amsterdam nu wel of niet in de grondwet moest worden vastgelegd. Een aardig artikel over een zaak die volgens de auteur voor Amsterdam slechts een aardigheidje betekent. De bundel wordt besloten door een onderzoek van Theo Minderaa over de effecten van een meervoudige stem in een meervoudig kiesdistrict (een zogenaamde *block vote*), volgens welk systeem de meerderheid, hoe gering ook, in theorie alle zetels zou krijgen. Het voorbeeld van Amsterdam in de tweede helft van de negentiende eeuw toont aan dat het systeem toch ook aan minderheden vele mogelijkheden bood zich te manifesteren.

A. Janse

F. Delemarre, e. a., *Middeleeuwse kerken in Utrecht* (Clavis kunsthistorische monografieën V; Zutphen: De Walburg Pers, Utrecht: Clavis Stichting publicaties middeleeuwse kunst, 1988, 126 blz., f25,-, ISBN 90 6011 571 6); M. van Vlieden, *Utrecht, een hemel op aarde* (Clavis kunsthistorische monografieën VI; Zutphen: De Walburg Pers, Utrecht: Clavis Stichting publicaties middeleeuwse kunst, 1988, 93 blz., f25,-, ISBN 90 6011 572 4); A. C. Esmeijer, e. a., ed., *Utrecht. Kruispunt van de middeleeuwse kerk. Voordrachten gehouden tijdens het congres ter gelegenheid van tien jaar mediëvistiek Faculteit der Letteren Rijksuniversiteit te Utrecht 25 tot en met 27 augustus 1988* (Clavis kunsthistorische monografieën VII; Zutphen: De Walburg Pers, Utrecht: Clavis Stichting publicaties middeleeuwse kunst, 1988, 126 blz., f30,-, ISBN 90 6011 573 2).

Met de restauratie van de Dom zijn alle overgebleven middeleeuwse Utrechtse kerkgebouwen weer in ere hersteld. Dit memorabele feit is met een groot aantal manifestaties herdacht en gevierd. Een blijvende herinnering vormen de hier te bespreken boeken.

Middeleeuwse kerken in Utrecht is een boek met twee gezichten. De fotograaf Flip Delemarre is er zeker in geslaagd om het karakter van de overgebleven middeleeuwse kerken vast te leggen. Op kleurenafbeelding 4 na zijn de foto's van uitstekende kwaliteit. Datzelfde kan helaas niet gezegd worden van de begeleidende tekst van Ada van Deijk. Hierin worden de Utrechtse kerken historisch geplaatst, waarna een korte bouwgeschiedenis van de tien overgebleven gebouwen volgt. Zelden heb ik in een korte inleiding zoveel onnauwkeurigheden, fouten en regelrechte blunders aangetroffen. Zo doet het toch vreemd aan om in een serieus bedoelde tekst te lezen dat het wereldlijk machtsgebied van de bisschop 'bijna zo groot als het tegenwoordige Nederland' was! De leenverhouding tussen bisschop en keizer, patronaatsrechten en de kerkmeesters van de Buurkerk worden, om maar eens wat te noemen, nauwelijks beter behandeld. Door een mededeling over het vrouwenoverschot in de dertiende eeuw geeft de auteur er blijk van nooit van de 'Frauenfrage' gehoord te hebben. Vroom — die toch op de literatuurlijst vermeld staat — zal zich wel afvragen of hij 500 bladzijden heeft geschreven om nu te kunnen lezen, dat de bloei van de Dombouw vooral aan David van Bourgondië te danken was. Hoewel haar bron duidelijk vermeldt dat de crypte van de Janskerk is gesloopt na de stadsbrand van 1279, verwisselt de auteur dit slordig met de op dezelfde bladzijde vermelde brand van 1148. Curieus is voorts de ingenieuze, op bouwkundige argumenten berustende redenering waarmee aangetoond wordt dat het Agnietenconvent een slotklooster was. De desbetreffende oorkonde citeren lijkt me toch gemakkelijker. De foto's zijn kortom aanbevelenswaardig, de tekst niet.

Gunstiger kan het oordeel luiden over *Utrecht, een hemel op aarde*, de catalogus van de gelijknamige tentoonstelling in het Catharijneconvent. Tekst en afbeeldingen zijn zorgvuldig en verzorgd. Beide trachten de vooral door kunsthistorici gereconstrueerde achtergrond van het Utrechtse kerkenkruis te laten zien: de idee dat de aardse ordening een afspiegeling moest zijn van de hemelse werkelijkheid; het hemelse Jeruzalem op aarde. Hiertoe wordt nader ingegaan op de rol van Augustinus, de kosmische ordening, de achtergrond van het keizerschap en op de Utrechtse bisschoppen en hun kapittels.

Naast lof is echter ook kritiek op zijn plaats. De samenhang tussen het gebodene is gering en de moeilijke taak om geschikte voorwerpen voor de tentoonstelling te krijgen heeft tot gevolg gehad dat sommige objecten weinig relevant zijn (catalogus nummer 29). Verder blijkt ook hier weer een gebrek aan historische kennis, vooral op institutioneel gebied. Het meest bevreemd — overigens in alle drie boeken — de bewering dat de bisschop direct na 925 leenman van de koning werd en Utrecht hiermee rijksbisschopsstad werd! Andere storende dingen zijn het gebruik van een editie van 'De Beca' (!) uit 1612 en diverse onjuistheden over kerkelijke of over Utrechtse aangelegenheden. Zo werden de torens van de Janskerk bij de stormramp van 1674 juist niet beschadigd, heet de kanunnik van pagina 76 Jacobus Johannis Usbrandi, is de Dom al lang voor de tijd van Balderik de kathedraal van het bisdom, dateert de Buurkerk van voor het jaar 1000, bestaat het college van kardinalen natuurlijk niet alleen uit de priesterkardinalen, kwamen de kanunniken zeker niet voornamelijk uit de regionale adel voort, eiste het domkapittel beslist geen adellijke titel van zijn leden en was de derde deken van Sint-Marie, Otto, zeker niet tegelijk de pastoor van dit kapittel. Overigens brandt de non op afbeelding 3 geen kalk, maar is bezig met het mengen van specie.

In het derde boek, *Utrecht, kruispunt van de middeleeuwse kerk*, zijn de teksten gebundeld van het congres, dat werd gehouden ter gelegenheid van het tienjarig bestaan van het dwarsverband mediëvistiek te Utrecht. De meeste auteurs zijn dan ook Utrechtse mediëvisten. De bundel bevat stukken over bisschop Bernold, het Utrechtse kerkenkruis, een muziektheoretisch geschrift van

bisschop Adelbold, bouw- en kunsthistorische bijdragen over de koordispositie en het koor van de Dom, de Dom van Adelbold en een oppervlakkig en uit de toon vallend stuk over de (on)macht van de kerk.

In dit bestek kan ik helaas niet dieper op de inhoud ingaan. Van belang is vooral het stuk van Mekking, die het kerkenkruis uitgebreid bespreekt en in een internationaal kader plaatst. Waardering past ook de verhelderende en vernieuwende gezichtspunten die respectievelijk Van Cauteren en Hoekstra aandragen over de koordispositie en de bouwgeschiedenis van de Romaanse Dom. Verrassend is tenslotte Van Winter, die een oud verhaal van Beke nieuw leven inblaast en al doende de invloed van Bernold gering acht.

Een ding valt echter bij de meeste auteurs op: bij gebrek aan bronnen neemt de hypothese wel een erg belangrijke plaats in. Af en toe beкроop me dan ook het gevoel dat men slechts wilde zien wat in het eigen straatje van pas kwam: wat eerst een hypothese was, is verderop een gegeven. Het slachtoffer hiervan is de realiteitszin. Zo komt Heiten, na geconstateerd te hebben dat de Dom overeenkomsten heeft met Westminster Abbey en de kathedralen van Soissons en Keulen, tot de ongeloofwaardige conclusie dat dit het gevolg was van de aanspraken van Floris V op de soevereiniteit van Schotland! Een dergelijke aanpak leidt tot uitspraken zoals in *de Volkskrant* van 2 augustus 1988, waarin gesteld werd dat voor Noordelijke Nederlanders Utrecht de eerste stad op aarde was, een afspiegeling van het hemelse Jeruzalem. Was het maar zo gemakkelijk.

A. J. van den Hoven van Genderen

F. Akkerman, A. J. Vanderjagt, *ta.*, *Rodolphus Agricola Phrisius 1444-1485. Proceedings of the International Conference at the University of Groningen 28-30 October 1985* (Brill's Studies in Intellectual History VI; Leiden: E. J. Brill, 1988, xvi + 358 blz., f95,40, ISBN 90 04 08599 8).

De uit Groningen afkomstige humanist Agricola wordt in deze congresbundel voor de derde keer in onze eeuw en in ons land ten tonele gevoerd. De vorm waarin dat gebeurt is eigentijds: meer en meer is het immers zo dat onderzoeksresultaten al aan een publiek van vakgenoten zijn voorgelegd voordat ze in druk verschijnen. De drie fasen van Nederlandse Agricolastudies staan in zekere zin model voor de ontwikkeling van ons historisch bedrijf: in 1917 verscheen een nog steeds niet vervangen monografie (dissertatie) van H. E. J. M. van der Velden (waarvan deel II, en daarmee de registers en mogelijke bijlagen, helaas nooit uitkwam); daarna, in de jaren zestig en zeventig, kwamen de kortere studies van de Leuvense hoogleraar M. Nauwelaerts en van zijn Groningse collega E. H. Waterbolk (laatstgenoemde schreef over Agricola en Erasmus, Agricola en Petrarca, Agricola's gedichten — zie nu *Verspreide opstellen* (Amsterdam, 1981)) — en tenslotte werd in datzelfde Groningen, vierhonderd jaar na Agricola's dood, een internationaal congres gehouden, waarvan we de schriftelijke neerslag nu voor ons hebben. In de loop van zo'n driekwart eeuw is Agricola dus van onderwerp voor een eenmans-monografie geworden tot onderwerp van een verzameling deelstudies in vier moderne talen (waaronder niet onze eigen) — waarmee een goed voorbeeld gegeven wordt van de manier waarop de historische kennis van elk ook maar enigszins belangrijk onderwerp tegelijk verdiept en verbrokkeld wordt.

Toch is déze bundel alleen maar winst. Natuurlijk valt bij een eerste blik vooral die verbrokkeling op: er zijn 26 bijdragen, en ze gaan over van alles. Maar hier is nu eens gebeurd